

**„ХАРТИЯТА ВСИЧКО ТЪРПИ“ ИЛИ РЕВАНШЪТ
НА МАСТИЛОТО НАД (НЕ)НАПИСАНИТЕ ИСТОРИИ
НА ПРИВИДНОСТТА. ПЪРВОТО ИЗДАНИЕ НА ПИСМАТА
НА ЛОРА КАРАВЕЛОВА**

Ваня Георгиева
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**“PAPER CAN BEAR IT ALL” OR THE REVENGE OF INK
ON THE (UN)WRITTEN HISTORIES OF OSTENSIBILITY.
THE FIRST EDITION OF LORA KARAVELOVA’S LETTERS**

Vania Georgieva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The text considers the literary value of Lora’s letters written by/to her both in the narrow literary sense and in the range of cultural time codes, when they were created and interpreted.

Opposing to the vision whereby epistolary letters confirm the truth always – already – there, the text insists that to a great extent exactly Lora’s epistolary heritage, the way and the time of its presentation, reactions which it provoked generate the cliché by which both different critical conceptions and various public opinions insist that they should remember her.

Key words: epistolary heritage, critical conceptions, various public opinions

През 1935 г. излиза от печат първото издание на Лорините писма. Съставител на въпросната компилация е Ганка Найденова-Стоилова, която има за цел да осветли и аргументира правдиво (такива са собствените ѝ претенции) трагичната случка (неслучайно употребата на единствено число е необходима, но за сдвояването на сюжетите на смъртта – малко по-късно) от преди малко повече от две десетилетия. Излизането на подобен подбор от текстове има своята мотивировка в едно време с подчертан интерес към речитативите на вината по случая Яворов – Лора и в метафоричните ѝ обосновки, и в чисто юридическо-правните ѝ парадигми. Година по-рано Михаил Арнау-

дов издава „Из живота на П. К. Яворов“, през същата 1934 година софийският адвокат Меворах обнародва в сп. „Юридическа мисъл“ (Меворах 1934: 514 – 541) „статия върху делото на безвреме и трагично загиналия поет, – обстоен принос, който също тъй допринася да се разкрие и разбере истината около нещастната случка“. (Василев 1935: 99 – 100), като това е само началото на поредица от текстове, които се връщат към още незабравената проблематика¹. Двайсетгодишнината от смъртта на Яворов събужда и без това още незатихналия интерес към словесното музеифициране на миналото. Именно през 30-те години на миналия век се появяват редица тестове, които дават своя трактовка на отминалите събития, най-често от позицията на „живия очевидец“ с непосредствени впечатления от събитието. Отличителен похват, който използва десетилетието, за да чете миналото, е надникването в т. нар. нехудожествени жанрове, от които се опитва да извлича автентичната знаковост от префункционализирания (в смисъла на разкриващ и художествени значения) документален/ епистоларен/ дневников/ мемоарен/ (авто)биографичен материал. В множество текстове се инвестират потенциалите на дълго пазени, непубликувани архиви, интересът към които пробужда и желание за разчитане на документалната страна около трагичната история. Пресата също не закъснява да помести обвиняващите и защитаващите поета речеви актове, характерологичните особености на съпътстващата го жена и според различните прочити степента на вината ѝ за трагедията. През 1934 г. дори Екатерина Каравелова решава да вземе участие във възникналата полемика и в няколко поредни свои публикации отстоява категоричната си позиция относно вината на поета за смъртта на Лора². Тези разночетения на известната фактология около траге-

¹ 1934 е година, наситена с публикации около трагедията Лора-Яворов. Дилемата „убийство или самоубийство“ все още не спира да вълнува умовете. Вж. напр. Лунгов 1934в: Лунгов, П. При следователя, който е разпитвал Яворов и разбулил мистерията по трагичната смърт на Лора Каравелова // *Дъга*, I, № 48, 49, 9.XI., 12.XI.1934.; Минков 1934: Минков, Д. Думата на прокурора по убийството на Лора. Защо Яворов бе оправдан // *Народническо дело*, I, № 1, 19. XI. 1934, с. 4.; Сяров 1934: Сяров, Димо. Да се установи истината. Позив към обществената съвест. // *Зора*, XVI, № 4629, 2.XII.1934.

² Става дума за статията на Екатерина Каравелова „Стига!“ (Каравелова 1934б: 1), която е конкретен отговор на напечатаните в предишен брой (3704) на същото издание спомени на Михаил Кремен „Страница от ненаписаните ми спомени за Яворова (По случай 20 години от смъртта на поета)“; Интервюто на Петър Лунгов „При майката на Лора“ (Лунгов 1934б: 1, 4.); „Последната дума“ на Ека-

дията, в които и общество, и критика се разделят на два лагера, подхранващи с писанията си противоположните сюжети, дават повод на съставителката на изданието „Лора до Яворов“ от 1935 г. (както сама твърди) да подреди и обобщи информацията около превърналия се в булеварден скандал. Писмата се „извикват на помощ“ като документални стойности, удовлетворяващи пиетета към достоверност на всяко начинание, което цели постигането на истината. Затова и следва усърдно разчитане и преписване на кореспонденции, (пре)разказване на преживявания, тълкуване на характери и множење на паратекстове, постулиращи правилните политики на четене. Около тях все още витае аурата на публичен скандал, а неговото подхранване парадоксално е именно в желанието за безпристрастност. Както Екатерина Каравелова признава таланта на Яворов, който разграничава от вината му, така и Найденова изтъква високата образование, литературната дарба и искреността на характера, но и самоубийствения нагон у Лора. Още от първите прогърмявания на знаменателното „Яворов е убиец“ и в пресата, и в обществената мътва през 1913 г. до средата на 30-те изговарянето на присъдата не утихва. Първото издание на „Лора до Яворов“ „нарушава мълчанието“ на роднините на поета, разполагащи с архивния материал на Лора, стремящи се да кажат последната и категорична дума срещу клеветниците (сред тях се оказва и Екатерина Каравелова), да изчистят от съмнения социалните идентичности, които Яворов обитава отвъд творчеството си. В предговора Найденова е категорична: „Близки и далечни на Лора сипеха жлъч върху неговите кости. Ние мълчахме“ (Найденова 1935: VIII). Последната дума на Екатерина Каравелова отключва непрестанно репродуциращ се отглас, замлъкването ѝ провокира ново говорене, което цели да я опровергае и дискредитира. За словесните излишества, обговарящи сюжета, Екатерина Каравелова казва „Тесногръди коравосърдечни писачи, без усет, без мяра, без човечност, вас нищо и за никого не боли. Хартията всичко търпи. (...) Човъркайте, колкото щете. Не ще ме чуете вече. Дълбоките чувства и големите скърби са неми. Това е последната ми дума към вас“ (Каравелова 1934а: 6). Найденова обяснява замлъкването с това, че никой от близките на Лора не дръзва да излезе с някакво опровержение на най-неопровержимото – фактите. Тук обаче статутът им е проблематичен: „Ако и днес все още документите по това дело не са необходими срещу незагълхналата клевета, като българка, бих желала да бъдат унищожени“ (Найденова 1935: XXXIV).

терина Каравелова по случая, с която се отказва от всякакви по-нататъшни коментари на „казуса“ (Каравелова 1934а: 6).

Свидетелствата трябва да бъдат унищожени, на мястото им да дойдат нови фактологии, осветляващи трагедията. Симптоматичен е стремежът всичко да започне на чисто, хартията да изтърпи новите направи на действителност, които се опитват да изписват автентичността на станалото такова, каквото трябва да е. С други думи, време е историята да бъде пренаписана, време е да се създаде истина, която е по-правдива и убедителна от документа. Безспорно това е умението, знанието и моженето за направа на истина.

На въпроса на Петър Лунгов за отношението на племенницата към намесата на вестниците в трагедията Лора – Яворов и специално към акцията на „Дъга“ от 1934 г. тя отговаря: „За мен винаги е било светотатство човек да се меси с груби пръсти в съдбата на хората. Но в случая интересът на публиката е оправдан, защото тази трагедия има не само интимна страна. Тя е от обществен интерес. Анкетата на „Дъга“ бе много уместна. Г-жа Каравелова, която не каза нищо ново въвн от това, което повтаря от 20 години, за лишен път доказва пред обществото своята субективност. А след пространното ви интервю със следователя Г. Божилов всеки ваш читател е направил сравнение и си е съставил едно правилно заключение. Писмата на Лора сега ще допринесат още нещо за установяване на обективната истина“ (Лунгов 1936а: 1, 4). Концептуалните полета, с които работи това интервю, са видни: обществен интерес – интимно поле, обективна истина – субективност, вина – невинност, достоверно – потребно, логическите закономерности на причини и следствия.

До голяма степен, твърди Найденова, за неистинния образ на Лора „становището на нейните близки допринесе твърде много“ (Лунгов 1936а: 1, 4), а единствено собствено Лорините думи могат да разкрият истинската ѝ същност. Дори когато писмата на единия кореспондент липсват или са представени от ограничен брой наличности (каквото е случаят с Яворовите писма до Лора; само част от тях, писани през 1912 – 1913 г., са запазени от Александър Паскалев) (Марковска, ред. 1979: 243 – 253), читателят има шанс да се доближи рефлексивно до това, от което архивът го лишава. Издаването на писмата е поредното „доказателство“, най-значителният аргумент, който изплита наротивните нишки на смъртта като събитие, което не спира да се репродуцира в езика, надхвърлящ всяко биографично време. Прочитът на любовта на изключителните, както и на смъртта им принадлежи на другите. Реалната личност задава началото на своята житейска история, интерпретаторите си играят с края ѝ. Част от идеологически ценния проект на десетилетието е да се оформи категорична

дискурсивна конструкция на правдоподобната литературна личност³, която Яворов е опитал да бъде, или както твърди Жерар Женет, „тенденцията е все по-ясно правдоподобното да се отъждествява с *това, което трябва да бъде*“ (Женет 2001: 169). След като не е постигнал личната си реализация във високите идеологически регистри, заети вече от Ботев и Алеко, за него е останал незавидният образ на трагичния любовник като изговорен и олитературен житейски модел (Пелева 1994: 92 – 128). Това обяснява и стремежа Яворов да бъде четен и през епистоларните страници на Лора като част от схематичния образец на трагичната любов (т.нар. серафична е повод за друг раз(но)говор).

По времето на подготовката за първото тиражиране на писмовните текстове Ганка Найденова разполага с около двеста писма, но избира да отпечата осемдесет и две от тях. Андрей Протич наемква, че подборът съзнателно изключва някои заради интимното им съдържание. (Протич 1936: 1 – 2). Редакторката се оправдава, че издателство „Хемус“ иска по-малка книжка, затова се налага доста от писмата да отпаднат до следващото планувано второ издание, съдържащо почти всички намерени от племенницата писма (както е известно, появата му е през 1983 г., когато за възприемателското съзнание образът на Лора вече е втвърден в трафарета „поет – жена фатум“). В същото интервю за в. „Дъга“ Найденова продължава с встъплението, което трябва да подготви читателя за изданието: „И когато ги подбирах, и когато писах предговора, не съм искала да хвърля нито най-малко петно върху паметта на Лора (...) Трябва да си призная, че преди да ги прочета, имах друго отношение към Лора: мислех я една повърхностна жена, ръководена в чувствата си към Яворов единствено от суетността. След прочи-

³ Михаил Неделчев твърди, че започнатите спорове около невинността на Яворов водят до „демитологизация“ на Яворовата литературната личност докъм 60-те години, когато след издаването на Кремановия „Романът на Яворов“ през 1959 г. (първият том) се „възкресява“ проблематиката на Яворовата литературна личност. (Неделчев 1987: 84 – 120). Анализирайки въпросния текст на Неделчев, Инна Пелева отбелязва по повод „надмогването на мита“ – „Би могло да се твърди и обратното – че той не се „надмогва“, а се усложнява и „задълбочава. Стратегиите му за обясняване на случилото се обогатяват и осъвременяват точно с помощта на добросъвестно обективните текстове, преиграващи отново следствието. Именно техният патос позволява към романовите заглавия на Яворовата история от типа „Художникът и жената“, „Силна като смъртта“ и пр. вече да прибавим и „Процесът“ или „Съдебна грешка“, синтезиращи мрачната модерна митология на губещия човек, винаги побеждаван в конфликта с неизменно враждебната Институция“ (Пелева 1994: 121).

тането им разбрах, че към Лора човек трябва да пристъпва преди всичко с благоговение към нейната любов (...) Освен това, писмата имат литературна стойност, те са и напълно искрени (...) Всъщност Лора – каквато я виждаме в писмата, с всички нейни грешки, непостоянство, недостатъци на характера – е много по-симпатична, преди всичко защото у нея има много голяма искреност. Ни най-малко желание да прикрива – макар и пред любимия си човек – това, което сама, действително, намира некрасиво в себе си“ (Лунгов 1936а: 1).

Тъй като Лора е значително по-малко позната от Яворов с автентичните си творчески опити, а както се намеква в масива критически страници по повод на трагедията – изобщо позната заради него (в последвалото издание на писмата Лора – Яворов от 1983 г. Ганка Найденова-Стоилова открито заявява: „Без Яворов Лора не би била проблем за изследване на нашата съвременност“) (Найденова-Стоилова 1983: 6), писмата ѝ в първото им издание я обрисуват в непосредственост, защото говорят от първо лице и дават възможност за осветляване на характера ѝ – особено тези черти от него, които аргументират трагичния ѝ жест. На пръв поглед е парадоксално, но макар и открито заявена, литературната стойност на писмата винаги се споменава някак мимоходом. Нещо все пречи на кореспонденцията да се чете като „чиста литература“ по новия аксиологичен модел за разчитането на писмовни текстове, смятани доскоро само за прагматични, информативни, тривиално-житейски или сантиментално-лични прояви, именно като литературни факти.

Оказва се, че винаги има нещо, което е преди художествената претенция. Това, че Лора произхожда от семейство с такова обществено значение, фактът, че свързва живота (а и смъртта) си с поет, получил признание още приживе и гледан от читателите си като еманация на новия тип модерен творец (проект „Мисъл“), кара съвременниците да се вглеждат в житейските практики, проявяващи се в поведението на ярко отразяваща ги според представите им личност⁴. Наг-

⁴ Редакторът на „Литературен глас“ Д. Б. Митов си обяснява интереса към Лора по следния начин: „Проблемата Лора Каравелова вълнува българското културно общество, преди всичко, защото тази жена е свързана с живота, славата и смъртта на най-големия български поет от новото време и защото в нея е кипяла кръвта на двама велики българи – чичо ѝ Любен и баща ѝ Петко Каравелови. (...) Въпросът за изучаването на нейната духовна структура е от първостепенно значение не само при изследване творчеството на Яворов, а и за обяснение на много прояви на най-видните представители на българския културен живот от времето между 1900 и 1914“ (Протич 1936: 1).

ласата, за която говори и Атанас Свиленов, се прокрадва в множество писания, белязани от внушението: „Ако тази жена не беше свързала съдбата си със съдбата на Яворов, интересът към нея нямаше да е така нестихващ; тя, освен всичко друго, е и съществен момент от явороведението“ (Свиленов 1994: 11).

По стара традиция за скъпите покойници се говори или добро, или нищо – това, което трябва да верифицира казаното от тях (а понякога и вместо тях от помнещите ги), са писмовните и поведенческите следи, които като реални личности са оставили. Текстовете, които събират, хомогенизират и универсализират знанията за писмовното наследство на Лора Каравелова, се появяват като публични места на равния достъп, на индивидуалните и колективните практики, опитващи се да разбулят и осмислят образа на противоречивата творческа личност Лора. Чрез писмата си Лора по своеобразен начин сама пише своята биография (особено склонността към самоубийство, както е подчертано в първото издание на писмата ѝ), но съставителката извема функциите на биотекста, за да създаде семантико-структурните особености на четенето му. Така или иначе, необходими са именно тези писма, които няма да оставят и следа от съмнение в изреченото – Яворов не е убил Лора и ако публикуваните следствени доказателства не са достатъчни, за да убедят възприемателя, на помощ идва въздействената мощ на непреднамерено-искрените епистоларни текстове. Тези с интимното съдържание са нещо друго и обслужват други полета от персоналните митове на участниците в трагедията. През 30-те години на XX век е необходимо да се сложи край на едно говорене, необходимо е Яворов да се запомни с друго, да се спази „заветът“ му „да се направи всичко, което може да изнесе пред света истината по трагедията на 29 ноември 1913 година. А сам той е считал, че писмата на Лора могат да допринесат много за тази истина и поради това е предоставил шест от най-характерните в съда“ (Найденова 1935: IX – X), макар че поетът изрично настоява нищо да не бъде печатано, докато г-жа Каравелова е жива. Едното желание обаче взема превес над другото, стремежът за осветляване на истината е поставен над удобството на г-жа Каравелова. Тук дори не става дума за небрежността на Лора към написаното от самата нея. Често посочвана е частта от *post scriptum*-а в писмото ѝ от 9 септември 1912 г. до Яворов, в която заявява: „Ще те моля по никакъв начин да се не печата това, което ти дадох. Аз имам и ще имам достатъчно грижи, за да нямам време да мисля за някаква си моя литературна деятелност. Първата, единствената грижа ще бъде да бдя над живота на нашата любов, да бдя неуморно,

всекичасно. Аз не трябва, не мога да те загуба. Но това ти разбираш по-добре от мене“ (Найденова 1935: 170). От бдителността към любовта в чисто персонален ракурс погледът се насочва към общите места в присвояването на историите за смъртта и бденето над изговарянето ѝ – ако несръчно положи този смисъл в стилистиката на изговореното от Лора.

Така или иначе – желан приживе или посмъртен – фактът на публикуване извежда писмото от полето на частното и се опитва да разчита в него, освен всичко друго, и контекста на времето, в който се осъществява (в случая) оневиняващият поета трагично-любовен дискурс. Четенето на писмата на Лора през 30-те преминава именно през опита за осветляване на трагедията, през отговора на нападите срещу поета, през обяснението и разбулването на експресивно-депресивния и ревнив неин характер, но никога целенасочено през литературната им стойност (каквато би могла да изглежда според културните кодове на времето).

Общественият интерес, на който книгата откликва, не закъснява да ѝ благодари. В печата излизането на писмата на Лора се отразява като истинско събитие. Георги Крънзов щедро хвали начинанието: „Затова и хубавата идея на Ганка Найденова, да издаде писмата на Лора, чрез които да хвърли истинската и правилна светлина върху същността на Лора и нейната фатална за Яворов любов, е повече от навременна. И дано тя тури край на всички тези излишни и пакостни разpravии около трагичния край на Лора и Яворов (...) В тези писма, грижливо подредени и добре подбрани, Лора сама най-добре говори за себе си и за това, което се случи (...) Лора, върху паметта на която се хвърли доста кал, за да се запази чисто името на Яворов, за честта на редакторката на нейните писма, е дадена във възможно най-хубава светлина. Подчертана е не само нейната фатална любов, но и нейната голяма културност и начетеност. Има няколко писма, които подсказват за несъмнени литературни качества, каквито Лора действително е притежавала. И ако тези писма не бяха документи за доказването на една трагедия, ние бихме ги чели с удоволствие като чиста литература, като бисери на любовна изповед“ (Крънзов 1936: 2). Ако не бяха документи на нелишената от двусмисленост реконтекстуализация на фактите като книжовни практики, опровержение на вина, огледало на нравите във висшето общество, биха могли да се четат и през литературните им достойнства. Те обаче се разглеждат именно като свидетелства за вини и невинности, като онези доказателства, необходими

за опровержението на всички все още съмняващи се в неконтролируемата ревност на Лора, довела и двамата до трагичната развръзка.

Неслучайно в това издание прословутата бележка, която Яворов отчаян написва над трупа на съпругата си, звучи така: „Лора се самозастреля в момент на силно раздразнение от ревност. Аз я последвам“ (Найденова 1935: VII), а с неспираща настойчивост в по-късните цитирания взема формата на по-поетичното „Моята мила Лора се застреля сама, ида и аз подир нея“. Подир ревността на Лора и изписването на нейното „самозастрелване“ невинността на Яворов не би трябвало да буди вече съмнения. Текстът вече е наличен, за да го потвърди.

ЛИТЕРАТУРА

- Василев 1935:** Василев, Ст. П. Писма до Яворова. // *Родна реч*, 1935, IX, № 1, 99 – 100.
- Женет 2001:** Женет, Ж. Правдоподобие и мотивация. // Ж. Женет. *Фигури*. София: Изд. „Фигура“, 2001. 168 – 191.
- Каравелова 1934а:** Каравелова, Е. Г. Димо Сяров, благодаря за неволното откровение. // *Нови дни*, I, № 67, 10.XI.1934, с. 6.
- Каравелова 1934б:** Каравелова, Е. Стига. // *Слово XIII*, № 3707, 3.XI.1934, с. 1.
- Крънзов 1936:** Крънзов, Г. Лора до Яворов. Писма. // *Вестник на жената*, XV, № 643, 4.III.1936, с. 2.
- Лунгов 1936а:** Лунгов, П. Племенницата на Яворов за Лора и писмата ѝ. // *Дъга*, III, № 125, 24.II.1936. с. 1, 4.
- Лунгов 1934б:** Лунгов, П. При майката на Лора. // *Дъга*. I, № 47, 5.XI.1934, с. 1, 4.
- Лунгов 1934в:** Лунгов, П. При следователя, който е разпитвал Яворов и разбулил мистерията по трагичната смърт на Лора Каравелова // *Дъга*, I, № 48, 49, 9.XI., 12.XI.1934, с. 24.
- Марковска, ред. 1979.** П. К. Яворов. *Събрани съчинения. Т 5*. Ред. Милка Марковска, София: „Български писател“, 1979.
- Меворах 1934:** Меворах, Н. Делото Пейо Яворов. // *Юридическа мисъл*, 1934, № 9, с. 514 – 541.
- Минков 1934:** Минков, Д. Думата на прокурора по убийството на Лора. Защо Яворов бе оправдан. // *Народническо дело*, I, № 1, 19.XI.1934, с. 4.
- Найденова 1935:** Найденова, Г. *Лора до Яворов*. София: Изд. „Хемус“, 1935.
- Найденова-Стоилова 1983:** Найденова-Стоилова, Г. *Лора – Яворов. Писма и документи*. София: Изд. на ЦК на ДКМС, 1983.

Неделчев 1987: Неделчев, М. Етюди за Яворов. // М. Неделчев. *Социални стилове, критически сюжети*. София: изд. „Български писател“, 1987. 84 – 120.

Пелева 1994: Пелева, И. Биография, тривиален мит и литературна история. // И. Пелева. *Четени текстове*. Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 1994, 92 – 128.

Протич 1936: Протич, А. Проблемата Лора Каравелова – Яворова. Лора като католичка. Материали из дневника на Андрей Протич. // *Литературен глас*, VIII, № 301, 5.ІІ. 1936, с. 1 – 2.

Свиленов 1994: Свиленов, А. Самоубийството на Яворов – тъжно ехо на клеветите със злощастieto на Лора. // *Демокрация*, V, 15.X.1994, с. 11.

Сяров 1934: Сяров, Димо. Да се установи истината. Позив към обществената съвест. // *Зора*, XVI, № 4629, 2.XII.1934.